

tir (Matta, 25/31; Yahuda'nın Mektubu, 9; Vahiy, 2/10; 12/9). Hıristiyan ahlâkında şeytanın fonksiyonu geniş bir alana yayılmıştır. Buna göre şeytan günah, tarih ve kurtuluş kavramlarını ilişkilendiren bir rol oynamaktadır. İlâhî planın bir parçası olarak şeytan günaha sebebiyet vermiş, günah şerri oluşturmuş, şer tarihî süreci başlatmış, kurtuluş ise bu süreci tersine çevirerek Mesîh aracılığıyla önce tarihi, şer ve günahı, son olarak da şeytanı yenerek insanı ilâhî konumuna geri getirmiştir. Bu ahlâkî formül aynı zamanda hıristiyan teodisesinin temelini oluşturmaktadır.

F) Âhirete İlişkin İnançlar. Kurtuluş kavramına yaptığı vurguya paralel olarak ölümden sonraki hayatın tasviriyle çok fazla ilgilenmeyen Hıristiyanlık, bu konuda daha ziyade yahudi düşüncesine has ilâhî krallığın kurulması ve Mesîh'in hâkimiyeti inancı üzerinde durmuştur. Buna göre insanların Tanrı tarafından yargılanışından önce yeryüzünde kıyamet kopacak ve Mesîh'in idaresinde ilâhî krallık kurulacaktır. Kurtuluşa ermiş olanlar veya hıristiyanlar sonsuz bir ilâhî hayata mazhar olacaklar, günahkârlar ise cehennem gideceklerdir (bk. ÂHİR ZAMAN; CEHENNEM; CENNET).

BİBLİYOGRAFYA :

J. A. O'Brien, *Understanding the Catholic Faith*, New York 1959; S. E. Johnson, "Christ", *IDB*, I, 563-571; P. L. Hammer, "Devil", *a.e.*, I, 838; S. J. De Vries, "Evil", *a.e.*, II, 182-183; T. H. Gaster, "Satan", *a.e.*, IV, 224-228; E. Benz, *The Eastern Orthodox Church* (trc. R.-C. Winston), New York 1963, s. 20-40; *Catechism of the Catholic Church*, London 1994; G. O'Collins, "Jesus", *ER*, VIII, 15-28; A. Sharma, "Satan", *a.e.*, XIII, 81-84; C. M. La Cugna, "Trinity", *a.e.*, XV, 53-57.

MEHMET AYDIN

V. MÂBED ve İBADET

Hıristiyanlığın ilk zamanlarında gerek mâbed şekli gerekse ibadetin nasıl yapıldığı konusundaki bilgiler sınırlıdır, somut tarihî veriler II. yüzyıldan önceye gitmez. Bununla birlikte özellikle Yeni Ahid'deki bazı ifadeler dolaylı da olsa birtakım bilgilerin elde edilmesine yardımcı olmaktadır. Her şeyden önce ibadet ve ibadet mekânı olarak ilk hıristiyanların yahudi geleneğini takip ettiği bilinmektedir. Resullerin İşleri'ndeki (2/46) ifade, ilk hıristiyanların ibadet tarzlarının yahudi geleneğine sıkıca bağlı olduğunu kanıtlar. I. yüzyılın sonuna doğru tedricî bir şekilde gelişmekte olan yahudi-hıristiyan çekişmesinin hızlanması, hıristiyanların kendilerine ait bir ibadet sistemi geliştirmelerini

San Marko Kilisesi – Venedik / İtalya

le sonuçlanır. Fakat bu kopuşa rağmen hıristiyanlar yahudi ibadet şekillerini terk etmemişlerse de içerik olarak tamamen değiştirilmiştir. Tapınağın İsa'nın bedenine ve bir putperestin Yahudiliğe girişinde yapılan vaftizin hıristiyan vaftizine dönüşmesi eski tarzın yeni içeriğine verilebilecek iki örnektir. Bu dönüşümün en önemli sebebi, şüphesiz yeni doğan Hıristiyanlığın Gentile (yahudi olmayanlar) topraklarında yayılmasının kolaylaştırılmasıydı. Kilise açısından değerlendirildiğinde hıristiyan teologlar bu Helenleşme'yi hiç de garip görmediler; onlar için Helenleşme, vahyin tekâmülû prensibinden hareketle ilâhî bir planın parçasını teşkil ediyordu.

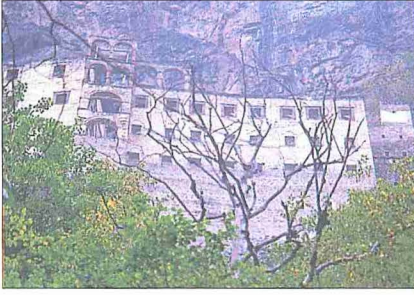
A) Mâbed. Hıristiyan âleminin büyük bir çoğunluğu ibadet mekânı olarak Türkiye'de kilise denilen mimari mekânları kullanmaktadır. Kilise kelimesi Yeni Ahid'de Grekçe formda *ekklesia* olarak geçer ve iki ayrı anlam taşır. Bunlardan ilki ibadetlerin yapılacağı yer ve cemaattir (Resullerin İşleri, 11/26; Romalılar'a Mektup, 16/5; 12/5; Korintoslular'a Birinci Mektup, 11/18; 14/4, 5, 19, 28, 34, 35; Koloseliler'e Mektup, 4/15). Buna göre kilise hıristiyan imanını benimseyenlerin meydana getirdiği topluluğu, dinî cemaati belirtmektedir. İkinci anlamı ise daha çok hıristiyan geleneğinin bütününü ifade eder, bu durumda kilise ve Hıristiyanlık birbirinin yerine kullanılabilen kavramlardır. Grekçe *ekklesia* kelimesi İbrânîce'de *kahal*ın (sinagog) tam karşılığıdır. Ârâmîce'si *kehal*a, *kenistadır*. İlk hıristiyanlar ibadet yeri olarak sinagoga gidiyorlardı. Fakat Hz. İsa'nın semaya urucundan sonra vuku bulan olaylar neticesinde hıristiyan cemaat yavaş yavaş kendine ait değişik toplanma yerleri oluşturdu. Yaklaşık 80 yılında yahudilerin hıristiyanları sinagoglara sok-

mama kararı almasından sonra hıristiyanlar kendilerine ait mekânlarda ibadet etmeye başladılar. Bu ilk toplanma yerleri büyük oranda özel evlerdi. Aynı bir mimari mekân olarak ilk kilise Suriye'deki Dura Europos'ta bulunmuştur (III. yüzyılın ilk yarısı). Hıristiyanlar Milan fermanı ile (313) açıkça ibadet yapma imkânına kavuşunca çok sayıda bağımsız kilise binası inşa etmeye başladılar. Mimari bir unsur olarak kilise putperest Roma bazilikasından esinlenilerek yapılmış, Batı kilisesi uzun bazilika tipine sadık kalırken Doğu kilisesi merkezî plana önem vererek kubbeli bazilika tipini kullanmıştır. Kilise mimarisi zamanla zemin planı açısından bazilika tipini koruduysa da gerek iç gerekse dış planında büyük değişikliklere uğramıştır.

İbadet fonksiyonu açısından kilise esas olarak "apsis" ve "nave" (navos) denilen iki bölüme ayrılır. Kilise içerisinde ibadet yapılırken yönelinen mekâna apsis denir ve genellikle girişin tam karşısında bulunur. "Altar" adını alan ve kilisenin en kutsal kısmı olan sunak buradadır. Altar bir anlamda Hz. İsa'nın kurban oluşunun sembolüdür. Bir masa şeklinde olan altara yalnızca yetkili din adamları yaklaşabilir. Evharistiya sakramenti, üzerine çarpmıha gerilmiş İsa figürü konulan altar üzerinde icra edilir. Vaftiz kurnaları, vaa-zın yapıldığı kürsü ve çarpmıha gerilmiş İsa motifi de apsiste bulunur. Kilisenin fonksiyon açısından ikinci önemli kısmı ibadet için gelenlere ayrılmış olan nave bölümüdür. Nave, genellikle sütunlar veya çeşitli türden bölmelerle üç ana parçaya ayrılmıştır. Kiliselerde altar naveye hâkim olacak şekilde inşa edilmiştir; nave hiçbir zaman altarın etkisini gölgeleyecek şekilde yapılmaz. Nave "narteks" denilen bir geçişle giriş kısmına bağlanır. Erken

Trabzon Ayasofyası

Bizans dönemine ait Sümela Manastırı – Trabzon

dönemlerde kiliseye yeni dahil olanlar ibadet için ancak nartekse kadar girebilirlerdi.

B) İbadet (Litürji). Batı dillerinde ibadet karşılığında kullanılan **liturgy** (liturgie), Grekçe “umuma ait faaliyet” anlamına gelen **leitourgia**dan türetilmiştir. Bu kelime Hristiyanlık’ta toplu halde yapılan ibadetleri ve âyinleri belirtmek için kullanılır. İbadet esnasında cemaat, Tanrı’nın bedenleşmiş hali olarak düşünülen kilisede Tanrı adına ve O’nun için hizmet görürler. İbadetlerin daha iyi yapılabilmesi için kutsal kitabın kusursuz okunup anlaşılmasına katkıda bulunduğu düşüncesiyle Rûhulkudûs’e önemli bir yer verilir. Bugün Doğu, Roma Katolik, Lutherci, Anglikan, Reform ve Puriten litürji olmak üzere altı çeşit litürji vardır. Bunların arasında, ibadet sırasında kullanılan dilden din adamlarının giydiği özel elbiselere kadar bir dizi fark bulunmaktadır.

Hristiyanlık’ta genel olarak sakramentlerin yanında günlük, haftalık ve yıllık olmak üzere dört çeşit ibadet vardır. Sakramentler. Latince’de “and, yemin, bağ” anlamında **sacramentum**dan gelen **sacrament** “dinî âyin” demektir. II. Vatikan Konsili’nin “Kutsal İbadetler Yasası”nda sakramentlerin amacının insanı kutsallaştırmak olduğu açıklanmıştır. Sakramentler, bizzat Hz. İsa tarafından tesis edilen kurumlara ve onun yaşamış olduğu tecrübelerle kilise aracılığıyla katılmak anlamına gelir ve iman etmenin işareti sayılır. Ortodoks ve Katolikler’e göre sakramentlerin sayısı yedidir: Vaftiz, Evharistiya, kuvvetlendirme, evlilik töreni, ruhbanlık sırrı, günah itirafı ve tövbe, hasta yağı. Protestanlar ise sadece vaftizle Evharistiya’yı kabul ederler. Quakerler gibi bazı küçük Protestan grupları sakramentlerin iman akidesi olduğuna inan-

mazlar. Öte yandan kilise tarafından bazı mânevî kazançlar sağlamak amacıyla belirlenen ve “sakramental” adı verilen, yukarıdakilere göre daha düşük derecedeki kutsal eylemler de vardır. Özellikle Katolik kilisesinde önem taşıyan sakramentallerin başında kutsama, dua etme ve ölümle ilgili törenler gelir (bk. CENAZE; DUA).

a) Vaftiz (Baptism). **Baptism** kelimesi Grekçe’de “suya daldırmak” anlamında **baptismadan** gelir. Hristiyan geleneğine göre (Baptist mezhebi hariç) her hristiyan bebek ya bütünüyle suya sokularak veya üzerine su serpilerek vaftiz edilir. Vaftiz günahlardan temizlenmenin, Hristiyanlığa girişin simgesidir. Bunun için çocuklar ve Hristiyanlığı din olarak seçen yetişkinler bu dine vaftizle kabul edilir. Vaftiz geleneğinin Hristiyanlık öncesi Yahudilik’te de yaygın olduğu bilinmektedir. Yeni Ahid’de geçen Vaftizci Yahyâ bu geleneğin bir ifadesidir. Resullerin İşleri’nde (2/38, 41, 19/4) vaftiz Rûhulkudûs’ün insana inâyeti ve insanın tövbe edışıyle ilişkilendirilir. İnciller’de ise Yahyâ’nın yaptığı vaftiz türü tövbe ile irtibatlandırılabilirse de esasta Tanrı krallığıyla ilgilidir (Matta, 3/1-17, 11/2-15). Yuhanna’ya göre (4/2) Hz. İsa hiçbir zaman vaftiz etmemiştir. Korintoslular’a Birinci Mektup (1/10-18) göz önüne alınırsa Pavlus vaftizi temel bir âyin olarak görmez. Katolik kilisesi vaftiz sakramentinin menşei Hz. İsa’nın dirildikten sonra verdiği, “Gidin ve bütün milletleri Baba, Oğul, Rûhulkudûs adına vaftiz edin” emriyle ilişkilendirir (Matta, 28/19-20). Vaftiz sırasında bebek üç defa suya sokulur yahut üzerine üç kere su serpilir. Bu esnada rahip Katolik litürjisinde, “Seni Baba, Oğul, Rûhulkudûs adına vaftiz ediyorum”; Doğu litürjisinde, “Tanrı’nın hizmetçisi, Baba, Oğul, Rûhulkudûs adına vaftiz ediliyorsun” ifadesini kullanır. Vaftiz edilen kişi kutsal yağla yağlanır, saçları haç şeklinde kesilir ve vaftiz kurnası etrafında rahibin eşliğinde üç defa döndürülür. Seremoni Yeni Ahid’den okunan parçalarla (Romalılar’a Mektup, 6/3-11; Matta, 28/16-20) sona erer. Protestanlar vaftiz sakramentini kabul ederlerse de Calvini ve Zwingli çevrelerinde vaftizin önemi azalmış, Quakerler’de ise tamamen reddedilmiştir.

b) Evharistiya (Eucharist = ekmek-şarap âyini). Latince’de **missa** (mass, messe) şeklinde geçen **evharistiya**, kilisenin kutladığı en eski sakrament olarak hristiyan ibadetinin temelini teşkil eder. Bu sakramentin bir fenomen olarak temel unsuru yemekte ortaya çıkar. Hz. İsa şâkidle-

riyle yediği “son akşam yemeği”nde onlara bir parça ekmek ve şarap vererek ekmeğin kendi bedeni, şarabın da kendi kanı olduğunu söyler (Matta, 26/26-29; Markos, 14/22-25; Luka, 22/14-20). İşte bunu yâdetmek üzere rahip kutsadığı şarabı ve ekmeği litürjik yemekte bulunanlara verir; böylece temsili bir yemek yenilmiş olur. Menşei Yeni Ahid’e çıkarılan bu sakrament, Hz. İsa’nın ölmeden önce havâ-rileriyle paylaştığı son akşam yemeğini anma ve tekrarlama anlamı taşıyor görölse de erken kilisede bu âyin Mesih tarafından başlatılacak ilâhî krallığı sembolize etmekteydi. Mesihî ziyafet sofrası geleneğinin daha önceleri Yahudilik’te de bulunduğu göz önüne alınırsa (Mezmlar, 23/5; İşıya, 25/6; Tsefenya, 1/7; Enoch, 62/14) kilisede bir yahudi etkisinden bahsetmek mümkün görünmektedir. Bugün kilise bu sembolik açıklamanın yanında Evharistiya âyininin aynı zamanda Hz. İsa’nın yeniden dirilmesini de temsil ettiğini ileri sürer. Evharistiya’nın icrasında inananların birlikte sembolik yemek yemesi ve bu yemeğe eşlik eden âyinlerin yerine getirilmesi şeklinde iki ana süreç vardır. Kiliselerde icra edilen bu âyin daima piskoposlarca veya onu temsil eden bir rahip tarafından idare edilir. Katolikler “mass” dedikleri bu âyini her gün, Ortodokslar pazar günü, Protestanlar ise yılın bazı dönemlerinde kutlarlar (ayrıca bk. ÂYİN).

c) Kuvvetlendirme (Confirmation). Kişinin kiliseye kabulü, imanın teyit edilmesi ve güçlendirilmesi amacını taşıdığı için böyle adlandırılan bu sakramentin kökeni Resullerin İşleri’ndeki bazı ifadelerle dayandırılır (8/14-17; 19/1-7). Buradaki anlam esas alınırsa sakramentin aslı Rûhulkudûs’ün inâyet bahşetmesi için dua etmeye dayanır. Kuvvetlendirme esasta vaftiz töreninden hemen sonra yapılmaktaydı. Trent Konsili ise çocuğun ancak akıl çağına geldikten sonra “güçlendirilebileceği” fikrini kabul etti; bu yaş Hristiyanlık’ta yedidir. Bu sakramentle kişi, yetişkin bir hristiyan olarak üstlendiği toplumsal sorumluluğu taşımaya çağrılmaktadır. Açılış duasından sonra görevli din adamı (piskopos, onun olmadığı durumlarda rahip) yüzünü adaylara döner, ellerini onlara doğru uzatır ve Tanrı’nın Rûhulkudûs’ü onlara göndermesi için dua eder. Adayların alınına haç çıkarılarak okunmuş yağı sürülür.

d) Tövbe (Penitence). Doğu ve Batı kiliselerinde bir sakrament olarak kabul edilen tövbe “işlenen günahlar karşısında

Tanrı'dan mağfiret dileme" anlamına gelir. Katolik kilisesi, hasta yağlama ile birlikte tövbeyi de "iyileştirici" sakrament olarak gösterir. Tövbe, hatalar için af dileme ile birlikte tövbe eden kişinin kiliseye yeniden katılması anlamına da gelir. Kökeni Yeni Ahid'deki metinlere çıkarılsa bile (Matta, 6/12; Luka, 11/4) son şeklini yüzyıllar içerisinde alan bu sakramentin uygulanmasına ait en erken referanslar Didache, I. Clement ve Herma'sın *Çoban*'ında bulunur. "Günah çıkarma" diye de bilinen bu sakrament tövbe etmek ve bağışlanmak şeklinde iki ayrı aşamayı içerir. Başlangıçta kamu önünde yapılan tövbe yani günah ikrarı zamanla kilisede özel kabinlerde yerine getirilmeye başlandı. Tövbe etme aşamasından sonra, tövbenin kabul edilip günahın bağışlanması sürecini içeren ve bir yetkili gözetiminde yapılan bağışlama işlemi gelir. Batı'da piskopos, Doğu'da piskoposun görevlendirdiği yetkili Hz. İsa adına bağışlama işlemi gerçekleştirir. Bizzat Hz. İsa adına havârilere bağışlama yetkisi verilmiştir: "Göklerin melekûtu anahtarlarını sana vereceğim; yeryüzünde bağışlayacağın her şey göklerde bağışlanmış olur ve yeryüzünde çezeceğin her şey göklerde çözülmüş olur" (Matta, 16/19). Lateran Konsili'nde (1215) şahsî tövbenin yılda hiç olmazsa bir defa yapılması gerektiği kararlaştırıldı. Trent Konsili, tövbe sakramentinin vaftiz sonrası günahların affı için zorunlu olduğunu ileri sürdü. Oruç, dua ve sadaka vermek gibi tövbe de bir ön hazırlıkla gerçekleştirilir; geleneğe göre bunun için en uygun gün cumadır.

e) Evlilik (Matrimony) Töreni. Dünyaya yeni bir hristiyan gelmesine imkân verecek bir müessese olmasından dolayı evlilik kilise tarafından sakrament seviyesine çıkarılmıştır. Böyle bir evlilikten doğan çocuk yeni bir hristiyan ailenin oluşmasını temin ederek İsa Mesih'in yeryüzündeki varlığının devamına katkıda bulunacaktır. Ayrıca Katolik kilisesi, İsa'nın Canna'daki düğüne katılımını onun evliliği kutsayışı olarak yorumlar. Latin âyinlerinde evlilik geleneksel olarak Evharistiya sırasında icra edilir. Böylece eşler, aralarında gerçekleştirdikleri bedensel birliğe İsa Mesih'i de dahil etmiş olurlar. Rahip gözetiminde kilisede icra edilen evlilik töreni kutsal kitaptan okunan parçalar, tarafların birbirlerini eş olarak kabulü ve rahibin de bu evliliği kabul ettiğine dair beyanı ile sona erer. Hristiyanlık'ta evliliğin hayat boyu süren bir taahhüt olduğu kabul edilir. Bu sebeple Katolik ve Ermeni

kiliseleri boşanmaya kesinlikle izin vermezler; Ortodoks kiliselerinde ise boşanma belirli şartlara bağlanmıştır.

f) Ruhbanlık (Order). Din adamlarının tayini, görevlendirilmesi ve fonksiyonlarının belirlenmesine yönelik olan kutsal ruhbanlık sakramenti, hristiyan tebliğinin İsa tarafından havârilere devredilmesi geleneğine kadar çıkarılır. Böylece bu geleneği devralan kutsal din adamları Hristiyanlığın varlığını "zamanın sonuna kadar" devam ettirirler. Evlilikle birlikte kutsal ruhbanlık sakramenti başkalarının kurtuluşuna yönelik sakramentler olarak değerlendirilir ve bir anlamda bu iki sakrament hristiyan dininin toplumsal yönünü vurgular. Ruhbanlık sırrının Yeni Ahid'deki zeminine delil olarak Mesih'in insan ve Tanrı arasında ara bulucu pozisyonu gösterilir. Kilisenin başı olan Mesih yetkilerini havârilere, havârilere de din adamlarına aktarır. Mesih'in temsilcisi olarak seçilen din görevlileri üç rütbe altında toplanabilir. 1. Piskopos (Bishop). Üç temel rütbeden en büyüğüdür. Antakyalı Ignatius'un ifadesine göre piskopos "babanın canlı süreti gibidir". Piskoposlar görev bölgesinin en önemli yetkilileri olup buralarda dini öğreten, âyinleri yöneten ve dinî hizmetler veren yüksek rütbeli din adamlarıdır. 2. Rahip veya Papaz (Priest). Piskoposların altında bir statüye sahip olan rahipler, piskoposların yetkilerini devrettiği konularda dinî görevleri yerine getirirler. 3. Diyakos (Deacon, Diacre = papaz yardımcısı). Diyakosluk, daha çok kutsal kitap okuma veya ikinci derecede hizmetlerle ilgili bir makam olup rahipliğe geçişte önemli bir basamak kabul edilir. Ruhbanlık sakramenti büyük bir kilisede pazar günü uygulanır. Diyakosun tayinini yalnızca piskopos, rahibinkini piskopos ve görevli rahipler, piskoposun tayinini de özel seçilen üç piskopos yapar. Tayin âyininin temel şekli görevli din adamının elini uzatarak aday kutsamasından oluşur; daha sonra kutsal kitaptan parçalar okunur.

g) Hasta Yağlanması (Unction). Hristiyan bir mümin hastalandığında veya ölmüşü yaklaştığında rahip tarafından okunmuş yağ ile meshedilir ve onun için şifa dilenir. Bu sakramentin temeli, Yeni Ahid'de İsa'nın insanları tedavi edışı ve bu geleneği havârilere devredişine kadar götürülür (Markos, 6/7-13; Ya'küb'un Mektubu, 5/14). Hasta yağlama işini ancak piskoposlar ve rahipler yapabilir. Grek Ortodoks kiliselerinde bu âyine "euchelaion" (dualı yağ) adı verilir.

Günlük İbadetler. Yeni Ahid'de günlük ibadet saatlerine ait en açık referans Resullerin İşleri'nde (3/1; 10/9) yer alır. Burada ibadet saatleri olarak üçüncü (terce: sabah dokuz), altıncı (sext: öğlen on iki) ve dokuzuncu (none: öğleden sonra üç) saatlerden bahsedilir. Aynı ibadet vakitleri Didache'de de bulunur. Öyle anlaşıyor ki ilk hristiyanlar Mezmurlar'daki (55/17) emre uygun olarak her gün üç defa ibadet etmekteydiler. Bu ibadet ayakta (Matta, 6/5; Markos, 11/25; Luka, 18/11) veya diz çökerek (Luka, 22/41; Resullerin İşleri, 7/60), baş öne eğilip eller yukarı doğru kaldırılarak (Timoteos'a Birinci Mektup, 2/8) yapılırdı. IV. yüzyıldan itibaren manastır hayatının yaygınlaşmasıyla birlikte ibadet saatleri daha düzenli bir hale getirildi ve Mezmurlar'daki (119/164) ifadede esinlenerek günlük ibadet vakitleri yediye çıkarıldı.

Katolikler'de halen uygulanmakta olan -terce, sext, none dahil olmak üzere- yedi kanonik ibadet vakti vardır. Bunlardan matins en uzun ibadet vakti olup sabaha karşı veya gece yarısı başlar ve yaklaşık iki saat sürer. Başta 95. Mezmur olmak üzere Kitâb-ı Mukaddes'ten çeşitli kısımların okunduğu âyin bir rahip idaresinde cemaatle icra edilir. Bu ibadet vakti II. Vatikan Konsili'nde kolaylaştırılmıştır. Lauds âyini gün doğumu vaktinde matins ile birleştirilerek yapılır. 148 ve 150. mezmurlarla Luka'daki (1/68-79) Benedictus okunur. Vespers âyini akşam vakti yapılır ve Kitâb-ı Mukaddes'ten çeşitli parçalar okunur. Compline ise günün son ibadet vakti olup Petrus'un Birinci Mektubu ile (5/8-9) başlar ve Mezmurlar ile Yeni Ahid'den okunan diğer parçalarla tamamlanır.

Ortodoks kilisesinde ibadet vakti Katolik kilisesindekinden oldukça benzer; vakitlerin sıralanması şu şekildedir: Akşam vakti altı civarında başlayan vespers, akşam dokuzda compline, Katolikler'de olmayan bir ibadet vakti olarak saat on ikide başlayan gece ibadeti, lauds denk düşen ve sabah saat altıda icra edilen ilk saat, sabah yedide matins, dokuzda terce, öğlen on ikide sext ve öğleden sonra üçte none.

Protestan kiliselerinde günlük ibadet vakitleri Katolik ve Ortodoks'daki kadar çok ve önemli değildir. Anglikan kilisesindeki yedi vakit günlük ibadet sabah ve akşam olmak üzere iki genel vakte indirilmiştir. Lutherci kiliselerde yalnızca pazar günleri ibadet yapılır; reform kiliseleriyle presbyterian kiliselerde ise günlük ibadet yalnızca dinî okullarda ve kurum-

larda yerine getirilmek üzere sabah ve akşam vakitleriyle sınırlandırılmıştır.

Haftalık İbadetler. Haftalık temel ibadet İsa'nın yeniden dirilişini kutlamak üzere pazar günü kilisede yapılır. Bu ibadet, kutsal kitaptan parçaların okunması ve Evharistiya âyininin icra edilmesi şeklinde gerçekleştirilir.

Yıllık İbadetler, Bayramlar ve Önemli Günler. Hristiyanlık'ta yıllık ibadetler daha çok bayram türünden yapılan kutlamaları kapsar. Bu bayramların kaynağı günlük veya haftalık ibadetlerde olduğu gibi Yeni Ahid'e kadar uzanır. Ekseri hristiyan mezhebinin ittifakla kabul ettiği iki önemli bayram Noel (Christmas) ve Paskalya'dır (Easter). Ayrıca çeşitli mezheplerin kendi geleneklerine göre kutladıkları özel günleri mevcuttur (bk. BAYRAM). Hz. İsa'nın doğum kutlamalarını ifade eden Christmas, eski İngilizce'de "İsa âyini" anlamında "Christes maesse"den gelir. Bu gün için kullanılan diğer kelimeler Latince'de "doğum" anlamında "nativitas"tan türetilen nativity ve Fransızca'da "doğum günü" anlamına gelen "noel"dir. Katolik, Ortodoks ve Protestan mezhepleri Christmas'ı 25 Aralık'ta, Ermeniler 6 Ocak'ta kutlamaktadır. Doğu kiliselerinde IV. yüzyıla kadar İsa'nın doğumu ile İsa'nın tanrı olarak yeryüzünde görünüşünün ifade eden Epifani kutlamaları bir arada 6 Ocak'ta icra ediliyordu. IV. yüzyılda bu kutlamalar, belki yaygın yerel pagan dinlerinin aynı tarihlere denk düşen bayramlarını asimile etmek amacıyla 25 Aralık'a alındı; Ermeni kilisesi ise eski geleneği sürdürerek 6 Ocak tarihini kabul etti. Bir kısmında eski pagan Avrupa geleneklerinden izlerin görüldüğü bugünkü Christmas kutlamaları hem evde hem kilisede yapılmaktadır. Kilisede toplu halde yapılan kutlamalarda ekmek-şarap âyini icra edilir, kutsal kitaptan bölümler okunur. Evde yapılan kutlamalarda ise üç folklorik temelin varlıklar: Eski İskandinav geleneklerinden alınan ve "yule kütüğü" denilen odunların yakılması, Kelt ve Tötonlar'da ebedî hayatı sembolize eden çam ağacına hediyeler asılması, IV. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Saint Nicholas ile irtibatlandırılan Santa Clause (Noel Baba) imajı. Pek çok hristiyan bugün neşe içinde bu kutlamaları yapıyorsa da Puriten ve Calvinciler Christmas'ı kutlamazlar. Hatta 1642'de Cromwell döneminde Puritenler İngiltere'deki kutlamaları yasaklamışlardı (ayrıca bk. NOEL).

Hız. İsa'nın öldükten sonra yeniden dirilmesini yâdetmek üzere kurumlaştırılan

kutsal bir gün veya bayramın adı olarak İbrânice'de Pesah, Grekçe'de Pesah'tan gelen Paskalya (Passover), İngilizce'de ise Norveççe'de bahar mevsimini ifade eden Eostur'dan geçmiş olan Easter kelimele-ri kullanılır. Başlangıçta yahudi paskalyası ile birlikte Nisan ayının 14'ünde kutlanan bu gün, İznik Konsili'nde bahar ek-noksunu takip eden ilk dolunaydan son-ra ki ilk pazar olarak tesbit edilmiştir. Kut-lama cumartesi akşamından başlar, pa-zarın erken saatlerine kadar sürer. Bir gün önceden oruç tutulur. Cumartesi gü-nü her yer ışıklarla donatılır. Paskalya'nın en önemli folklorik sembolü yumurtadır. Yumurtanın kabuğunun kırılışı mezardan çıkan İsa'yı sembolize ederek yeni bir ha-yata başlayışı ima eder. Muhtemelen Hı-ristiyanlık öncesi bir âdet olarak insanlar birbirine boyalı yumurta hediye eder, özel yiyecekler hazırlar, ziyaretlere giderler.

Bu iki bayramın dışında Epifani (Epiphani) denilen ve Hız. İsa'nın müneccimler tarafından temsil edilen Gentileler'e ilk görünmesiyle Ürdün nehrinde ilâhlığının işareti olarak vaftiz olmasını sembolize eden bir bayram daha kutlanmaktadır. Epifani kutlamalarına dair en erken referanslar II. yüzyılda İskenderiyeli Clem-ent'in verdiği bilgilerden gelir. Doğu top-raklarından kökleşen bu bayram 6 Ocak'ta Hız. İsa'nın doğumu ile birlikte kutlanı-yordu. Batı kilisesi de aynı tarihi kabul etti. Özellikle kilisede yapılan kutlamalar-da, bu bayrama kaynaklık eden İncil par-çalarından anlatımlar dramatize edilerek tiyatro şeklinde oynanır. Yaygın kutlama şekillerinden biri de hediyeleşmedir.

Bunlardan başka çeşitli kiliselerin ken-dilerine göre belirlediği ikinci derecede kutsal günler de vardır. Hız. İsa'nın sema-ya urucu (ascension day, Paskalya'dan sonraki beşinci perşembe), İsa'nın şekil değiştirmesi (transfiguration, 6 Ağustos), haçın bulunuşu (invention of the Cross, 3 Mayıs), Haç yortusu (exaltation of the Cross, 14 Eylül), Hız. Yahyâ (John the Bap-tist, 24 Haziran) gibi çeşitli adlarla anılan bu günler çoğunlukla Hız. İsa, Hız. Mer-yem, azizler ve haçla ilgili geleneklerden oluşur.

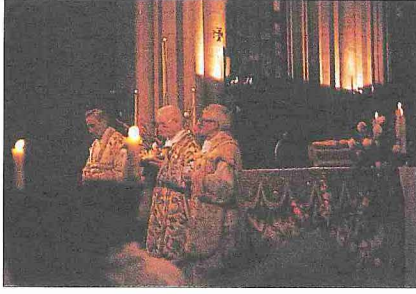
Oruç. Mevcut İnciller'e bakılırsa Hız. İsa'dan intikal eden oruç diye bir ibadet yoktur. Ancak onun tuttuğu oruç, herhal-de yahudilerin geleneksel olarak kabul et-tiği kefareti orucu idi (bk. ORUÇ). II. yüz-yıldan itibaren ilk hristiyanların çarşam-ba ve cuma günleri oruç tuttıkları bilin-mektedir. Çarşamba orucu İsa'nın yahu-dilerce ele verilmiş günü, cuma orucu ise

çarmıha gerilme günüyle ilişkilendirilmiş-tir. Bu dönemlerde uygulanan bir başka oruç türü de vaftiz edilecek adayların bir veya iki gün önceden tuttıkları oruçtur. Hristiyan geleneğinde en önemli oruç, kaynaklara göre IV. yüzyıldan itibaren or-taya çıkan Lent (Advent) orucudur. Pas-kalya'dan kırk gün önce başlayan bu oruç aslında Lent adını alan tövbe günlerinin bir bölümünü oluşturur. Hız. İsa'nın çöl-de kırk gün boyunca tuttuğu orucun hâ-tırasını yaşatmak üzere tutulan Lent or-u cu başlangıçta oldukça katı kuralları iç-ermekteydi; bugün ise yalnızca bazı yiye-cek türlerinden uzak durmak suretiyle tutulmaktadır.

Hac. Kilisede kutsal mekânları ziyaret etme geleneği oldukça eskiye dayanır. İlk dönemlerde temel hac mekânları Kudüs ve çevresindeki yerlerden ibaretti, IV. yüzyıldan itibaren bunlara şehidlerin ve azizlerin mekânları da eklenmiştir. Hız. Meryem'le ilgili mekânlar da önemli hac yerlerindendir (bk. HAC).

C) Din Adamları. Özellikle reform kay-naklı bazı kiliseler ibadet için özel din adamlarının varlığını gerekli görmezken ekseri kiliseler, kökenini Yeni Ahid'e çıkar-dıkları din görevlilerini kilisenin mevcudi-yeti için zorunlu sayar. Katolik ve Orto-doks kiliselerine göre din adamlarının gö-revleri ve hiyerarşisi ilk havârilere gün-nümüze kadar değiştirilmeden gelmiş-tir; bugünkü hiyerarşi de dünyevî kural-lara göre belirlenmiş olmayıp İuro Divi-no'ya (ilâhî karar) dayanır. Protestanlar ise din adamlarının kutsiyetine inanmaz-lar. Onlara göre Yeni Ahid'de birtakım gö-revlerden bahsediliyorsa da tarihî şart-ların gerektirdiği durumlara göre bu gö-revleri değiştirme imkânı her zaman vardır. Bununla birlikte Protestan kilise-lerinin bir kısmı (Calvinciler, İsveç Luther-ciliği ve Anglikan kilisesi), geleneksel din görevlileri anlayışını herhangi bir kutsi-yet atfetmeden uygulamaktadır.

Kilise içerisinde en az II. yüzyıldan baş-layarak piskoposluk, rahiplik ve diyakos-luk şeklinde üç temel din adamı hiyerar-şisi oluşmuştur. Zamanla kilisede ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamak üzere da-ha başka görevler de ihdas edildi, fakat bunların hiçbirisi sakramentlerle ilişkil-en-dirilmedi. Katolik kilisesinde Ortaçağ'da din adamları hiyerarşisinde dört kü-çük sınıf (porter, lector, exorcist, acolyte) ve dört büyük sınıf (subdeacon, deacon, priest, bishop) şeklinde bir düzenleme vardı. 1972'de Papa VI. Paul, "Ministeria Quaedam" adlı genelgesinde yayımladığı

Saint Antoine Katolik Kilisesi'nde yapılan âyinden bir görünüş - Beyoğlu / İstanbul

apostolik kararla subdeacon, porter ve exorcist görevlerini ilga etti. Lector ve acolytelerin ise önemini azalttı; yalnızca üç büyük din adamı hiyerarşisi tanıdığını ilân etti. Bunlar piskoposluk, rahiplik ve diyakosluktur.

Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan biri, üç grubun aynı zamanda belli bir coğrafi alana yönelik olarak üstlendiği idarî fonksiyonlardır. Buna göre kilise hiyerarşisinde piskoposlar dinî ibadetle ilgili en yüksek derecedeki görevlerinin yanında belli bir coğrafi bölgede bulunan kiliselerin de idarî âmiri pozisyonundadır. Üst dereceli piskoposların idaresinde bulunan bölge "diocese" adını alır; diocese bölgeleri bir şehirden birkaç şehire kadar geniş bir coğrafyayı içerebilir. Dioceleri oluşturan daha alt coğrafi bölünmeler "parish" (paroisse) olarak adlandırılır; parishlerin idaresi ya üst dereceli rahiplerin veya piskoposların sorumluluğundadır. Diocese ve parish arasında birkaç parishi içine alan "deanery" bölgeleri varsa da bunların diğer ikisi kadar fonksiyonu yoktur. Misyonerlik yapılan bölgelerde, başlarında yine piskoposların bulunduğu idarî bölünmeler ise "vicariates" ve "apostolic prefectures" adını alır (*New Catholic Encyclopedia*, X, 1017).

Katolik kilisesinde temel hiyerarşinin en üstünde bulunan piskopos, bölgesinin hem dinî işlerinden hem de kiliselerin idaresinden sorumludur. Üniversite seviyesinde ilâhiyat eğitimi almak, bekâr olmak ve otuz yaşından aşağı bulunmamak gibi şartları taşıması gereken piskoposlar, bizzat papanın onayı ile rahipler arasından üst düzeyde piskoposların tayiniyle seçilir. Piskoposlardan sonra gelen rahipler kiliselerdeki temel görevleri yapar;

yetkilerini piskoposlardan alırlar ve onların yardımcısı mahiyetindedir. Rahipler piskoposlar tarafından diyakoslar arasından seçilir ve tayin edilir. Rahiplik için bekâr olmak, ilâhiyat eğitimi almak ve en az yirmi dört yaşında bulunmak şarttır. Diyakoslar kilisede sakramentleri idare etme dışındaki genel işleri görürler ve rahiplerin yardımcısı pozisyonundadırlar. II. Vatikan Konsili'nden sonra evli erkekler geçici olarak diyakosluğa tayin edildilerse de aslında bekâr ve en az yirmi iki yaşında olmaları gerekmektedir. II. Vatikan Konsili'nden sonra Katolik kilisesinde diyakosluk hiyerarşisi daha çok önem kazanmıştır. Bunlara parish veya diocelerde vaftiz ve Evhariستيya sakramentlerini idare etmek görevi bile verilmiştir.

Piskoposların üzerinde yer alan papalık kurumu temel bir hiyerarşi olmaktan ziyade idarî bir görev mahiyetindedir. Papa bütün kiliselerin başı, İsa'nın Petrus aracılığıyla vekili ve Roma piskoposudur. Kardinal adı verilen din adamları ise yüksek dereceli piskoposlardan oluşur ve bir anlamda kilisenin en üst düzeydeki genel kurulunun temsilcileridir (bk. PAPA).

Ortodoks kilisesinde de temel din adamları hiyerarşisi piskopos, rahip ve diyakoslardır. Aynı zamanda subdeacon ve okuyucular da kilise hizmetlilerinden sayılır. Görevleri ve sorumlulukları Katolik kilisesinkine aynı olan Ortodoks din adamları iki gruba ayrılır: Evli din adamlarının oluşturduğu "beyaz"lar grubu ve bekârların oluşturduğu "karalar" grubu. Karalar grubu manastırlarda yaşar; piskopos olacak rahibin bu gruptan seçilmesi zorunludur. Ortodoks rahipler evlendiklerinde piskopos olma şansını kaybederler; ancak eşleri ölürse piskopos olma hakkını yeniden elde ederler (Ware, s. 297, 298). En alt düzeydeki diyakosluk rahipliğe geçiş aşaması olsa bile sürekli diyakos kalmak Doğu kilisesinde az rastlanır bir olay değildir. Diyakos olmak için en az yirmi beş; rahip ve piskopos olmak için otuz yaşında bulunmak gereklidir (a.g.e., s. 299). Ortodokslar arasında yetkileri en geniş piskoposlara patrik ve metropoliten unvanları verilir.

Diğerlerinden farklı olarak Protestanlar'dan Calvinci kiliselerde kökeni Yeni Ahid'e kadar çıkarılan, fakat görevleri tarihî şartlarda yeniden belirlenen ve kutsallık arzetmeyen dört sınıf vardır: Sakramentleri idare eden ve vaazdan sorumlu pastor, doktrinleri öğretmekle yükümlü doctor, disiplin sağlamakla görevli pres-

byter, hasta ve fakirlere yardım eden deacon. Lutherci kiliselerde ise herhangi bir hiyerarşi yoktur. Bununla birlikte İsveç'teki Lutherci kilisede hem piskopos hem de rahip unvanı kullanılmaktadır. Anglikanlar'da geleneksel üçlü ayırım korunmuştur, din adamlarının kutsallığı mefhumu da diğer Protestanlar'dan daha belirgindir. Piskoposların kraliyet tarafından tayin edildiği ve Lordlar kamarasında yer aldığı Anglikan kiliselerinin Amerikan ve Kanada'daki cemaatlerinde kadınların üç gruptan herhangi birine girmesi mümkündür. Diyakoslar için yaş sınırı yirmi üç, rahipler için yirmi dört, piskoposlar için otuzdur (Molland, s. 166).

Din adamlarından ziyade karizmatik inâyetin önemli olduğu pentekostal gruplarda din adamları hiyerarşisi önemli bir yere sahip değildir. Methodistlerde güçlü bir din adamları organizasyonu mevcutsa da hiyerarşi anlayışı yoktur. 1956'da Amerika'daki presbyterian ve methodist kiliseler, bütün din adamlığı haklarını kabul ederek kadınların dinî görevlere tayin edilmesini onayladı. Kilisedeki idarî işleri genellikle yaşlıların yaptığı Quakerler'de de din adamları hiyerarşisi yoktur.

Daha çok kırsal kesimlerde yaygınlaşan ve inziva hayatına ağırlık veren manastırlardaki din adamlarının örgütlenmesi diğerlerinden farklıdır. Manastırlarda yaşayan keşişlerin (monk) dinî ve seküler meselelerdeki âmiri "abbot" (baba) adını alan rahiptir. Kırsal alandaki otoritesi piskoposunkinden daha güçlü olan abbot otuz yaşını doldurmuş, en az on yıl deneyimli keşişler arasından ve onlar tarafından seçilir; bekâr olmak zorundadır ve yöresindeki piskoposa değil doğrudan doğruya papaya bağlıdır. Manastırlarda yaşayan rahibelerin (nun) idarî ve dinî açıdan âmiri de "abbess" adını alan başrahibedir. Abbesslik için kırk yaşında, bekâr ve en az on yıl deneyimli olmak gerekir. Abbessler, abbotlardan farklı olarak herhangi bir sakramenti yönetme yetkisine sahip değildirler. Abbot ve abbesslerin görevleri genellikle ömür boyu devam eder, fakat modern zamanlarda daha kısa süreli de olabilmektedir.

Hiristiyan din adamlarının gerek litürji sırasında gerekse gündelik hayatlarında dinî amaçla kullandıkları oldukça değişik kıyafetler ve eşyalar mevcuttur. Bununla birlikte kilisenin erken dönemlerinde âyini idare eden din görevlisinin özel bir giysisi türü yoktu. Hiristiyanlar, ibadetlerini sinagoglarda yaptıkları dönemde muh-

XVI. yüzyıl
Moskova
Metropolitani
Dionysius'un
dinî kıyafeti
(State
Armoury
in the
Moscow
Kremlin,
Moscow 1969,
rs. 74).

temelen yahudi geleneğine göre giyiniyorlardı. Sinagog ve kilisenin birbirinden farklılaşması ve Gentile kilisesinin doğması sonucunda din adamlarının da mahallî dinî kıyafetler giymeye başladığı düşünülebilir. Kilisede din adamlarına ait özel tip kıyafetler ancak V. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış ve XII. yüzyılda nihai şeklini alacak tarzda gelişmiştir. Katolik kilisesi II. Vatikan Konsili'nden sonra daha sade bir kıyafete yönelirken Ortodokslar geleneksel tarzlarını bugüne kadar sürdürmüşler, Protestanlar ise daha basit giysileri tercih etmişlerdir. Kiliseye gelen laiklerin özel bir dinî kıyafeti yoktur; yalnızca mümkün olduğu kadar sade giyinmeleri istenmiştir (Matta, 6/25-34; Efesliler'e Mektup, 6/11-17). Kadınların ise kilisede başlarını örttükleri ve takı takmadıkları bilinmektedir (Petrus'un Birinci Mektubu, 3/3-4; Korintoslular'a Birinci Mektup, 11/5, 6).

Katolik rahipler litürji sırasında temel olarak "alb" (uzun kollu, beyaz, ketenden elbise), "amice" (boyunu kuşatan, beyaz ketenden boyunluk), "cincture" (albı bel den saran, beyaz, keten kuşak) ve "chasuble" (bu giysilerin hepsinin üzerine giyilen kolları açık, beyaz, keten, dış giysi) adını alan kıyafetleri giyerler; sol kola maniple (aşağı doğru sarkan ince uzun kuşak) takılır. Diyakosların giydiği dış elbise ise "dalmatic" adını alır. Piskoposlar litürji ve mass dışındaki bazı hizmetlerde (meselâ cenaze) "miter" adını alan başlık giyerler.

Katolik manastırlarındaki elbiseler ise oldukça basittir. Farklılık renklerdeki vurgularla gösterilir. Benedictine manastırlarında giyilen dış giysi siyah iken Fransiskenler'de önceleri gri, daha sonra kahverengi olmuştur. Dominikenler'in dış giysisi siyahtır. Rahibelerin giysileri de aynı sadeliktedir; yalnızca onların başlarını

örtmeleri gerekmektedir. Rahip ve keşişlerin başın tepesini traş etme geleneği İsa'nın başına konulan dikenli tacı temsil eder. "Tonsure" adını alan bu gelenek Ortodokslar'da bugün daha çok saç kısaltılarak icra edilmektedir. Piskoposlar boyunlarına, üzerinde İsa ya da Meryem ikonu bulunan yuvarlak bir madalyon (panagia) takarlar. Bazan litürji sırasında piskoposlar göğüslerinde bir haç taşırlar. Ortodoks rahipler ve piskoposlar âyin sırasında "sticharion" denilen beyaz renkte, ipekten yapılmış dar elbise giyerler; alt düzeydeki görevlilerde bu elbise daha geniştir.

Protestan din adamları XVII. yüzyıldan itibaren geleneksel kıyafetler yerine cübbe giymeyi tercih etmişlerdir. Cübbeler genellikle basit ve siyah renkte uzun kıyafetlerdir. Mormonlar, Christian Scientist ve Seventh day Adventist gibi kiliseler özel giysileri bütünüyle reddederler. Kiliselerde din adamlarının ellerinde taşıdıkları ve âyin amacıyla kullandıkları başka eşyalar da vardır. Bunların başında Roma, Anglikan ve bazı Lutherci kiliselerde piskoposların kullandığı "crosier" adı verilen baston gelir. Ucu yılan şeklinde kıvrık olan bu baston "iyi çoban" İsa'yı sembolize eder. Doğu piskoposları "bakteria" denilen tepesi haç şeklinde veya iki yılan başının karşı karşıya geldiği bir asâ taşırlar. Haç figürü İsa'nın çarmıha gerilişinin bir sembolü olarak pek çok kilisede yaygınca kullanılmaktadır (bk. HAÇ).

BİBLİYOGRAFYA :

H. Davies, *Christian Worship*, Oxford 1946, s. 53-82; *The Holy Communion* (ed. H. Martin), London 1947; C. Dunlop, *Anglican Public Worship*, London 1953; *Dua Kitabı: Roma İbadet Usulü Hülâsası* (trc. J. Descuffi), İzmir 1960; E. Molland, *Christianism*, London 1961; R. Herbert, *Introducing Anglican Beliefs*, Westminster 1962, s. 67-75; *Catholicism* (ed. G. Brant), New York 1962; M. H. Shepherd, "Agape", *IDB*, I, 53, 54; a.mlf., "Lord's Supper", a.e., III, 158-162; C. C. Richardson, "Lord's Day", a.e., III, 151-154; T. Ware, *The Orthodox Church*, London 1964, s. 281-304; D. Woodard, *Our Separated Brethren*, London 1968; M. Ward, *Protestant Christian Churches*, London 1970; *Creeds of the Churches* (ed. J. H. Leith), Oxford 1973; G. Hubbard, *Quaker by Conviction*, London 1974, s. 164-203; N. S. Pollard, "Abbess", *The New International Dictionary of the Christian Church* (ed. J. D. Douglas), Michigan 1974, s. 1; a.mlf., "Abbot", a.e., s. 2; P. Toon, "Bishop", a.e., s. 133, 134; G. A. Catherall, "Cardinal", a.e., s. 192; J. Taylor, "Christmas", a.e., s. 223; R. S. Wallace, "Communion, Holy", a.e., s. 244-245; J. W. Charley, "Deacon", a.e., s. 285; C. G. Singer, "Easter", a.e., s. 322; S. S. Smalley, "Epiphany", a.e., s. 346; C. C. Smith, "Metropolitan", a.e., s. 656; a.mlf., "Patricarch", a.e.,

s. 752; W. E. Mills, "Priest", a.e., s. 802; Mehmet Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, Ankara 1995, s. 65-77; W. Bassett, "Catholic Church Organization", *EAm*, VI, 44-46; E. N. West, "Costume Ecclesiastical", a.e., VIII, 52-55; R. G. Parsons, "Sacraments (Christian, Eastern)", *ERE*, X, 902, 903; P. Volk, "Abbot", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1981, I, 8, 9; C. Smith, "Christmas and Its Cycle", a.e., III, 655-660; a.mlf., "Epiphany, feast of", a.e., V, 480, 481; P. Salmon, "Divine Office, Roman", a.e., IV, 917-920; P. M. J. Clancy, "Fast and Abstinence", a.e., V, 847-850; J. H. Miller, "Liturgi", a.e., VII, 928-936; a.mlf., "Mass, Roman", a.e., IX, 414-426; H. A. Reinhold, "Liturgy, Allegorical Interpretation of", a.e., VIII, 937-938; R. X. Redmond, "Liturgy, Historical Development of", a.e., VIII, 938-939; F. A. Brunner, "Liturgy, Structural Elements of", a.e., VIII, 939-942; J. Pascher, "Matins", a.e., IX, 463-464; R. Matzerath, "Ministry, Protestant", a.e., IX, 871-873; C. Riepe, "Parish", a.e., X, 1017-1019; J. R. Quinn, "Sacraments, Theology of", a.e., XII, 806-813; G. E. Schidel, "Vespers", a.e., XIV, 630, 631; J. F. Baldwin, "Christmas", *ER*, III, 460-461; a.mlf., "Easter", a.e., IV, 557-558; M. K. Hellwig, "Sacrament (Christian Sacraments)", a.e., XII, 504-511.

MEHMET AYDIN

VI. MEZHEPLER ve TARİKATLAR

Her dinde olduğu gibi Hristiyanlık'ta da görüş, yorum ve uygulama farklılıkları sebebiyle çeşitli mezhepler (eglise, confession, communion, secte) ve tarikatlar (orders) ortaya çıkmıştır.

A) Mezhepler. Günümüz Batı dillerinde genellikle mezhep karşılığında yaygın olarak kullanılan ve Latince "izlemek" anlamında sequiden gelen secte kelimesi, herhangi bir ana gruptan kopan alt grupların oluşturdukları örgütlenmeleri ifade eder. Grekçe "tercih etmek" mânasındaki haireo fiilinden türeyen heresy ise (sapkın) ana dinî grubun kendisinden kopan alt grubu nitelendirmek üzere kullandığı aşağılayıcı bir terimdir. Kelime daha çok Katolik çevrelerde bu mezhebin dışındaki mezhepleri belirtmek üzere kullanılır.

Hristiyan dünyası Katolik, Ortodoks ve Protestan (reformcu) kiliseler olmak üzere üç ana mezhebe bölünmüş, bunlar da kendi aralarında daha alt mezheplere veya cemaatlara ayrılmıştır. Özellikle reformcu kiliselerde görüleceği üzere bir alt grubun, bazı hallerde ana kilisenin diğer gruplarıyla çok az bir ortak paydaya sahip olması sık rastlanan bir durum olup bunun en önemli sebebi, reformcu kiliselerde merkez ve çevre arasındaki ilişkinin en alt düzeye inmiş olmasıdır. Buna karşılık Katolik ve Ortodoks kiliselerde merkez ve çevre kiliselerin münasebetleri da-